

Bednarczyk, Andrzej

Obchody dwusetnej rocznicy śmierci Albrechta von Hallera

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 25/1, 230-235

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

maszyn o napędzie wodnym wytwarza się na oczach zwiedzających rozmaite przedmioty, sprzedawane następnie jako atrakcyjne pamiątki. Trasa tej ciekawej całodzienniej wycieczki biegła przez historyczną przełęcz Szipka.

Bułgarska gościnność długo pozostanie w pamięci uczestników Sympozjum.

Bolesław Orłowski
(Warszawa)

OBCHODY DWUSETNEJ ROCZNICY ŚMIERCI ALBRECHTA VON HALLERA

W grudniu 1977 roku minęło dwieście lat od śmierci ostatniego wielkiego polihistora Europy, poety, jednego z reformatorów poezji niemieckiej, lekarza, twórcy współczesnej fizjologii, anatoma, botanika, bibliografa, edytora, pisarza politycznego i teologa — Albrechta von Hallera (16 X 1708—12 XII 1777)¹. W okresie dzielącym nas od jego śmierci wypadło kilka pełnych rocznic, które — jak zazwyczaj bywa w takich przypadkach — dostarczyły sposobności do pełniejszego, syntetycznego przedstawienia twórczości tego wszechstronnego uczonego szwajcarskiego. Setna rocznica śmierci, która przypadła w 1877 r. miała przełomowe znaczenie. Być może dlatego, że wpływ Hallera-fizjologa rozciągnął się na niemal cały wiek dziewiętnasty i w fizjologii wciąż był jak gdyby postacią współczesną, nie zwrócił on na siebie uwagi dziewiętnastowiecznych historyków medycyny i biologii, jeśli za wyjątek uznamy krótki fragment dotyczący Hallerowskiej teorii pobudliwości w historii medycyny K. Sprengla² czy wzmianki o Hallerze w historii medycyny Isensego³. Postacią historyczną stał się — choć może się to wydawać paradoksem — Haller-poeta, jego zaś twórczość poetycka — przedmiotem opracowań historyków literatury. Publikacje przygotowane dla uczczenia setnej rocznicy śmierci zapoczątkowały nowy okres w badaniach nad przyrodniczą twórczością Hallera i w całościowych badaniach nad Hallerem-myślicielem. Wśród nich na wyróżnienie zasługuje księga pamiątkowa, która zawiera artykuły napisane przez przedstawicieli różnych dyscyplin. Tak tedy obok rysu biograficznego i szkicu o Hallerze-poecie umieszczono tam artykuł o jego działalności w dziedzinie szeroko pojmowanej medycyny; o Hallerze-botaniku i jego zainteresowaniach geologiczno-mineralogicznych; jest tam także zestawienie drukowanych dzieł Hallera⁴. W 1877 r. odbyła się też po raz pierwszy wystawa Hallerowska w Bernie i wydano jej katalog⁵, a także wybito srebrny medal pamiątkowy.

Dwusetną rocznicę urodzin szwajcarskiego poety i przyrodnika uczczono w Bernie uroczystością, podczas której odsłonięto pomnik Hallera przed tamtejszym uniwersytetem, i sesją naukową. Sprawozdanie z uroczystości i teksty wygłoszonych referatów opublikowało w swych materiałach Towarzystwo Przyrodników w Bernie⁶.

Przypadającej w 1958 r. dwieściepięćdziesiątej rocznicy urodzin Hallera nie obchodzono, jak się wydaje, w szczególnie uroczysty sposób. Pamięć o tym jubileuszowym roku uczczono

¹ Postać tego uczonego i jego poglądy teoretyczno-filozoficzne w dziedzinie biologii przypomniano w niedawno publikowanym na tych łamach artykule, który stał się udziałem „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” w obchodach rocznicy Hallerowskiej w Europie. Zob. A. Bednarczyk: *Spory wokół ogólnych poglądów teoretycznych Albrechta von Hallera. W dwusetną rocznicę śmierci* R. 23:1978 (z. 3—4 s. 603—635).

² K. Sprengel: *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde*. Teil 5. Halle 1828 s. 385—394.

³ E. Isensee: *Geschichte der Medizin und ihrer Hilfswissenschaften*. Teil 1—2. Berlin 1840—1842.

⁴ *Albrecht von Haller. Denkschrift*. Bern 1877.

⁵ *Katalog der Haller-Ausstellung*. Bern 1877.

⁶ *Mitteilungen der Naturforschenden Gesellschaft in Bern*. 1908 s. 127—247.

publikacją kilkunastu artykułów okolicznościowych, wydaniem znaczka pocztowego (5 Rp.) z portretem Hallera według obrazu S. Freudenbergera⁷ i innymi podobnymi przedsięwzięciami.

Dwusetnej rocznicy śmierci w 1977 r. towarzyszyły uroczystości Hallerowskie w kilku miastach europejskich, z którymi — z każdym w inny sposób — los związał szwajcarskiego przyrodnika. Ośrodkiem tych obchodów stało się Berno. Tu Haller się urodził. Miasto to przyciągało go z nieprzerpałą mocą, gdy żył na obczyźnie. Tutaj powrócił, by mu służyć. Tu wreszcie zmarł i tu został pochowany. Zrzędzeniem losu i historii przywiązanie Hallera do Berna nie było odwzajemnione. Biografowie Hallera dobrze znają wielokrotnie podejmowane przezeń próby poświęcenia swych umiejętności i swego talentu służbie państwowej, nigdy w istocie należycie przez Berno nie wykorzystanych. Oni też często pomijają wstydlivym milczeniem fakt, iż nie jest znane miejsce wiecznego spoczynku największego uczonego szwajcarskiego. Gdy bowiem na początku XIX w. niszczone cmentarz, by na jego miejscu wzniesić jakieś zabudowania, nie zatroszczono się o znajdujący się tam grób Hallera. Pozwolono także, by uległ rozproszeniu liczący ponad 13 000 tomów bezcenny księgozbiór Hallera, jeden z największych i najwspanialszych prywatnych księgozbiorów Europy tamtych czasów, oraz jego przebogate archiwum. Prawdopodobnie chcąc dopomóc rodzinie, księgi i archiwalia zakupił cesarz Józef II i rozdzielił między kilka miast Lombardii. Jeśli niegdyś wydarzeniom tym nadawano symboliczne znaczenie, to obecnie z tej rzeczywistości czy też tylko pozornej obojętności Berna wobec Hallera nic już oczywiście nie pozostało. Berno, a w nim Burgerbibliothek, stało się ośrodkiem światowych badań nad Hallerem, tu zgromadzono niemal wszystkie wydania jego dzieł i kompletuje się wszelkie wydawane na świecie halleriana, tu — w Burgerbibliothek — przechowuje się ogromną spuściznę rękopiśmienną Hallera, wśród której samych listów do niego — od ponad 1000 korespondentów — jest blisko 11 000. W Bernie także działał przez wiele lat znakomity znawca Hallera i wydawca wielu jego rękopisów, zmarły w 1975 r. Erich Hintzsche, profesor anatomii w tutejszym uniwersytecie, skupiający wokół siebie dość liczne grono historyków medycyny. Było przeto rzeczą naturalną, że w Bernie starano się nadać szczególnie uroczysty charakter obchodom Hallerowskim, przede wszystkim zaś — za pośrednictwem zorganizowanego tu sympozjum — inspirować nowe, owocne badania nad Hallerem i inicjować nowe przedsięwzięcia edytorskie.

W Sali Hallerowskiej Burgerbibliothek w Bernie otwarto 6 października wystawę (trwała do 20 listopada 1977 r.), której główne działy ukazywały tak bardzo rozmaite dziedziny twórczej działalności Hallera i towarzyszące jej różne formy pisarstwa: listy, dzienniki, rozprawy, wielotomowe traktaty, poezje, powieści i pisma apologetyczne. Pragnąc spotęgować wrażenie bliskości w obcowaniu z myślą Hallerową, organizatorzy wystawy położyli nacisk na eksponowanie spuścizny rękopiśmiennej. Wśród licznych rękopisów znalazł się również jeden z tomów słynnych *Elementa*, z poprawkami Hallera. Wystawę ozdobiły portrety, popiersia Hallera, nadsyłane mu dyplomy różnych europejskich towarzystw naukowych i akademii, arkusze zielnika, preparaty anatomiczne i przyrządy, m.in. własny jego mikroskop. Wydano także katalog wystawy, który dzięki starannemu opracowaniu stał się dodatkowym źródłem wiedzy o Hallerze. Obejmuje on opisy 160 eksponatów w kilkunastu działach, każdy zaś dział opatrzone krótkim wprowadzeniem; dodano nadto wybór najważniejszych pozycji bibliograficznych z obszernej literatury historycznonaukowej o Hallerze⁸.

Niewątpliwie najważniejszym wydarzeniem obchodów Hallerowskich było poświęcone mu w Bernie sympozjum, podczas którego wysłuchano dziesięciu referatów: M. Stettler — *Haller i Berno*, K. S. Guthke — *Liryka Hallera — świętość i kryzys oświecenia*, U. Im Hof — *Albrecht von Haller, państwo i społeczeństwo*, W. Mani — *Albrecht von Haller i fizjologia*, L. Premuda — *Haller i Italia*, H. Zoller — *Nieporozumienia wokół botanicznej działalności*

⁷ Reprodukacja miedziorytu wykonanego na podstawie tego portretu przez J. F. Bausego z Lipska zdobi niniejsze sprawozdanie.

⁸ *Albrecht von Haller. 1708—1777. Ausstellung im Haller-Saal der Burgerbibliothek Bern*. Bern 1977, 64 s. ilustr. (katalog opracowali: Hans Haeblerli i Urs Boschung).

Hallera, R. Toellner — *Nowoczesny i nienowoczesny Haller*, A. Lindt — *Haller i chrześcijaństwo XVIII wieku*, W. Zimmerli — *Haller i Getynga*, W. Killy — *Epoka Hallerowa*. Wyliczone tu tytuły referatów nie tylko ilustrują tematykę sympozjum, nie tylko ukazują postęp, jaki się dokonał w ciągu minionych stu lat w badaniach historycznonaukowych nad Hallerem, lecz ich szeroki zakres i syntetyczny charakter znamionuje także przemiany w samym sposobie poznawania fenomenu Hallera. Wszystkie referaty uzupełnione przez autorów i ozdobione licznymi ilustracjami ukazały się w roczniku Szwajcarskiego Towarzystwa Przyrodniczego⁹ i w oddzielnym tomie-odbitce z owego rocznika¹⁰.

Spośród mniejszych imprez, które odbyły się na terenie Szwajcarii¹¹, warto wymienić wystawę w zamku Aigle. Okres 1759—1764, kiedy udało się wreszcie Hallerowi wstąpić na służbę Republiki i zostać dyrektorem salin w Roche oraz zastępcą gubernatora w Aigle, należał do szczęśliwszych okresów w jego życiu. Nie tylko zapewne dlatego, że przynajmniej częściowo zaspokoił swoje dawne pragnienie podjęcia bezpośredniej działalności społecznej. W latach tych wyszło z druku wszystkich 8 tomów *Elementa physiologiae corporis humani* i toczyła się zarazem nieprzerwana praca badawcza i pisarska; ta ostatnia w późniejszych latach wydała 4 wielkie *Bibliothecae*, bibliografie adnotowane z zakresu botaniki, anatomii, chirurgii i medycyny praktycznej. Wystawę w zamku Aigle uzupełnił wydany z jej okazji katalog¹² oraz oddzielna okolicznościowa publikacja poświęcona temu tylko właśnie okresowi w życiu i działalności Hallera¹³.

Drugim miastem, z którym Haller związał swoje losy, była Getynga. Gdy w Bernie praktykował po prostu jako lekarz i przez rok zajmował stanowisko bibliotekarza przy Radzie Miejskiej, z Getyngi nadeszło zaproszenie do objęcia w nowo powstałym tam uniwersytecie stanowiska profesora anatomii, botaniki i chirurgii. Przyjął je i po spędzeniu w Getyndze siedemnastu lat opuścił miasto, bardzo wiele mu zawdzięczający uniwersytet w stanie rozkwitu, niezwykle ożywioną i owocną własną działalność naukową, organizacyjną i społeczną, m. in. redagowanie znanego czasopisma „*Göttingische Zeitungen von Gelehrten Sachen*” (późniejszego „*Göttingische Gelehrte Anzeigen*”), w istocie porzucił również — choć pozostał dożywotnym jego prezesem — założone przez siebie Królewskie Towarzystwo Naukowe, by powrócić do Berna i otrzymać tu posadę dyrektora magistratu (*Rathausamman*).

Uniwersytet Georga-Augusta i Akademia Nauk w Getyndze uczciły pamięć Hallera sesją naukową 12 grudnia, w dniu jego śmierci. Tego samego dnia w Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek otwarto wystawę ukazującą związki Hallera z Getyngą, jego działalność jako recenzenta „*Göttingische Gelehrte Anzeigen*” oraz w dziedzinie medycyny, botaniki i poezji. Wszystkie referaty wygłoszone podczas sesji naukowej opublikowało wydawnictwo uniwersyteckie z Getyngi „*Vandenhoeck-Ruprecht*”, istniejące od 1735 r. i pamiętające czasy Hallera, który dzieła swe przynosił do wydania Abramowi Vandenhoeckowi. Z wydawcą tym Haller nawiązał współpracę krótko po przybyciu do Getyngi i krótko po założeniu wydawnictwa, bo w 1736 roku, i podtrzymywał ją aż do powrotu do Berna. W tym okresie prawie wszystkie jego większe i mniejsze rozprawy (z nielicznymi wyjątkami) ukazywały się w wydawnictwie Abrama Vandenhoecka, wśród nich 4 wydania *Primae lineae physiologiae* (ostatnie w 1780 r.) i słynne *Icones anatomicae* w ośmiu olbrzymich zeszytach, nie mające sobie równych pod względem piękna i doskonałości wykonania. Gdy oto w 1977

⁹ *Verhandlungen der Schweizerischen Naturforschenden Gesellschaft. Wissenschaftlicher Teil*. Bd. 177 s. I—VIII, 1—181.

¹⁰ *Albrecht von Haller. 1708—1777. Zehn Vorträge gehalten am Berner Haller-Symposion vom 6. bis 8. Oktober 1977*. Bern 1977. X+182 s.

¹¹ Narodowy Bank Szwajcarski uczcił omawianą rocznicę emisją 500-frankowego banknotu z portretem Hallera i motywami graficznymi zaczerpniętymi z jego dzieł.

¹² *Exposition du bicentenaire de la mort d'Albert de Haller. 1708—1777. Guide de l'Exposition au Château d'Aigle, été 1977*. Aigle 1977, 18 s. (maszynopis powielany).

¹³ S. Valceschini: *Un poète et naturaliste au pouvoir: Albert de Haller, Vice-gouverneur d'Aigle en 1762—1763*. Aigle 1977, 92 s.

roku, po upływie blisko 250 lat, znów w Getyndze zaczęło rozbrzmiewać nazwisko Hallera, autory niegdyś zaprzyjaźnionego z wydawnictwem, obecni jego właściciele z wielką starannością przygotowali z owych referatów wygłoszonych w Uniwersytecie piękny druk i ofiarowali go w darze autorom i przyjaciołom wydawnictwa¹⁴. W dziełku tym znalazło się 7 następujących szkiców: H. J. Beug — *Albrecht von Haller w Uniwersytecie Georga-Augusta*, W. Zimmerli — *Recenzent i »Praeses perpetuus« Królewskiego Towarzystwa Naukowego w Getyndze*, R. J. Bretschneider — *Haller jako fizjolog i anatom*, G. Wagenitz — *Znaczenie Hallera dla botaniki w epoce Linneusza*, G. Birukow — *Haller i współcześni mu zoologowie*, Ch. Wagenknecht — *Haller-filolog*, T. Wolpers — *Haller jako krytyk literacki*.

Katalog wydany przez bibliotekę w Getyndze z okazji wystawy Hallerowskiej również nie jest, podobnie jak katalog wystawy w Bernie, zwykłym katalogiem wystawowym. Także i tu dostrzega się troskę o to, by każdą nadarzającą się sposobność wykorzystać do pomnożenia wiedzy o Hallerze i do podniesienia wartości poznawczej samego wydawnictwa. Kolejne działy katalogu poprzedzono krótkimi wstępami-artykulami: W. Zimmerli — *Haller i Getynga*, H. H. Eulner — *Haller-lekarz*, G. Wagenitz — *Haller jako botanik*, Ch. Wagenknecht — *Haller-poeta*, T. Wolpers — *Haller, uczona Getynga i „Clarissa” Richardsona. Recepcja literacka i jej zwrotne oddziaływanie na autora*. Ekspozycjami w działach tych były przede wszystkim dzieła drukowane, oprócz nich zaś kilka portretów, sztychy, arkusze z zielnika Hallera i inne. Ważnym i pożytecznym uzupełnieniem katalogu jest wykaz dzieł Hallera (wraz z sygnaturami) przechowywanych w zbiorach Biblioteki. Podzielono je na 4 grupy (dzieła przyrodnicze, dzieła literackie, przedmowy i prace edytorskie, listy i dzienniki), w obrębie każdej z nich przyjęto kolejność chronologiczną ukazywania się dzieł, następne wydania i przekłady wyróżniono graficznie. W uzupełnieniu tym umieszczono także spis dysertacji przygotowanych pod kierunkiem Hallera; opatrzone go indeksem nazwisk dysertantów. Spis ten, aczkolwiek niekompletny, obejmuje wszakże 59 pozycji. Dodajmy, że wśród nich jest również dysertacja Polaka, Jerzego Krzysztofa Pappelbauma z Trzciela (w Zielonogórskim)¹⁵. Wreszcie do takich pożytecznych i interesujących z poznawczego punktu widzenia elementów katalogu, jak owe zestawienia należy również zdołająca jego okładkę barwna reprodukcja niemal nieznanego portretu Hallera, będącego w posiadaniu rady zboru reformowanego w Getyndze¹⁶.

Spotkanie zorganizowano 14 grudnia 1977 r. przez Wydział Lekarski Uniwersytetu wraz z Getyngeskim Towarzystwem Lekarskim zakończyło obchody Hallerowskie w Getyndze. Zebrani wysłuchali odczytu *Albrecht von Haller i jego biblioteka* Luigi Belloniego, dyrektora Instytutu Historii Medycyny Uniwersytetu w Mediolanie.

Mediolan był trzecim ośrodkiem, w którym czczono pamięć Hallera specjalnymi obchodami. Z włoskimi przyrodnikami Haller pozostawał w bardzo przyjaznych stosunkach, to oni go właśnie wspierali w licznych jego sporach, jakie toczyły się wokół teorii pobudliwości i wrażliwości, to L. Spallanzani dostarczył mu ostatecznego dowodu przeciwko samoródtwu, gdy Haller wstąpił w kolejny spór z G. L. Buffonem i J. T. Needhamem. Po tych przyjaźniach z Włochami pozostała obfita korespondencja, częściowo już wydana (np. z G. Morgagnim, M. A. Caldanim i I. Somisem). Z Mediolanem natomiast los związał Hallera dopiero po śmierci. Jak już wspominaliśmy, ogromny jego księgozbiór wraz z rękopisami, kupiony od rodziny przez cesarza Józefa II, został podzielony między miasta

¹⁴ *Albrecht von Haller. Zum 200. Todestag*. Göttingen 1977 (Vandenhoeck und Ruprecht), 53 s.; złożono antykwa Walbauma 9/12 i odbito na żeberkowanym papierze chamois farbą drukarską barwy sepia; na okładce fragment miedziorytowego portretu Hallera, użytego jako frontispis w niemieckim przekładzie *Elementa*.

¹⁵ *Dissertatio medica inauguralis de febre maligna per gangraenam pedis dextri in regione malleoli externi critica soluta, quam censore Alberto Haller [...] obtulit [...] Georg. Christophorus Pappelbaum Tirschtiegolo-Polonus*. Göttingen 1743.

¹⁶ *Ausstellung Albrecht von Haller. 1708—1777*. Göttingen 1977, 73 s. ilustr.

Lombardii — Mediolan, Pawię, Mantuę, Lodi (rękopisy trafiły głównie do Mediolanu i Pawii). W 1929 r. rząd włoski przekazał bibliotece uniwersyteckiej w Bernie 86 tomów rękopisów Hallera, które obecnie znajdują się w Burgerbibliothek. Księgi natomiast we Włoszech pozostały, prawie cały księgozbiór ostatecznie zgromadzono w Mediolanie. Toteż rocznica Hallerowska stała się doskonałą okazją do pokazania publiczności pięknych, starych i bezcennych dzieł, które były niegdyś nieodstępnymi towarzyszami szwajcarskiego przyrodnika-

-poety. Specjalną wystawę (zorganizowaną przy udziale Università degli Studi di Milano) otwarto 6 grudnia 1977 r. w Saletta Maria Teresa w Biblioteca Nazionale Braidense¹⁷.

Uroczystości, z których zdano tu sprawę, nie pozostały oczywiście jedynymi dowodami pamięci historyków biologii i medycyny o ostatnim polihistorze Europy. Było rzeczą naturalną, że te 3 ośrodki wysunęły się na plan pierwszy w obchodach rocznicy Hallerowskiej, która nadto została uczczona bądź zwykłymi okolicznościowymi artykułami, bądź syntetycznymi opracowaniami, przez wiele czasopism z zakresu historii nauki i literatury. Praca badawcza historyków toczy się, rzecz jasna, nieustannie, bez względu na rocznice. Te jednak, choć są w gruncie rzeczy okolicznościami czysto zewnętrznymi, dostarczają tym badaniom nowego impulsu, skłaniają do prób zakmnienia pewnego ich etapu i planowania przyszłych badań. Sprzyjają też jakże ważnym decyzjom o udzielaniu stałej materialnej pomocy tego rodzaju pracom. Pomoc taką badania nad Hallerem mają, jak się wydaje, zagwarantowaną m.in. dzięki „Fundacji Albrechta von Hallera” utworzonej w Bernie przez tamtejszą Bürgergemeinde z okazji obchodzonej rocznicy.

Andrzej Bednarczyk
(Warszawa)

LISTY DO REDAKCJI

W związku ze sprawozdaniem p. Z. J. Wójcika z posiedzenia Komitetu Historii Nauki poświęconego dyskusji nad przygotowywanym do druku IV tomem *Historii Nauki Polskiej*, wyjaśniam, że informacja, jakoby twierdził, iż opracowanie o szkole lwowsko-warszawskiej nie spełniło oczekiwań redakcji jest całkowicie mylna. Złożony tekst odpowiada zamierzeniom redakcji.

Bogdan Suchodolski
(Warszawa)

¹⁷ Katalog wystawy: *Libri e manoscritti di Haller. Nel II centenario della morte di Albrecht von Haller*. Milano 1977, 69 s. ilustr.